

Trgovina u prahistorijskoj Dalmaciji

Aleksandar Stipčević

Istočna obala Jadrana — kako nam to pokazuju dosadašnja arheološka istraživanja — igrala je tokom cijele prahistorije vrlo važnu posredničku ulogu u razmjeni dobara između raznih okolnih krajeva. Zbog zgodnog geografskog smještaja i velike razvedenosti svojih obala postala je Dalmacija raskrsnica raznih utjecaja i trgovačkih putova, a mirne uvale na njenim mnogobrojnim otocima postale su sigurne luke za brodove, koji su prenašali robu iz srednje u južnu Evropu, i obratno. Stanovnici prahistorijske Dalmacije su na taj način upoznavali kulturna dobra okolnih zemalja i usvajali ih, a tragove tih kulturnih elemenata, koji su oni primali i dalje prenašali, nalazimo u materijalnoj kulturi prahistorijskih zajednica na ovom području. Strani kulturni elementi na tom materijalu rječitije nam govore o povezanosti naše obale morskim putovima sa Italijom, Grčkom i sjevernim Jadranom, a kopnenim sa unutrašnjošću Balkanskog poluotoka.

U ovom ćemo radu pokušati rekonstruirati — na temelju dosadašnjih rezultata prahistorijskih istraživanja — razvoj trgovine, odnosno izmjene dobara u toku dalmatinske prahistorije, svjesni toga, da će nova istraživanja nadopuniti, a možda u nekim detaljima i izmijeniti ovdje izloženu sliku. Uvjereni smo ipak, da se i na temelju danas raspoloživih podataka može rekonstruirati razvoj ove privredne djelatnosti u prahistoriji Dalmacije i da se opća slika ovdje iznesena ne će bitno mjenjati ni onda, kada tih podataka budemo više imali.

* * *

U toku neolitskog perioda, bila je Dalmacija poprište žive trgovačke aktivnosti, čije tragove nalazimo u do sada pronađenom neolitskom materijalu.

Što su tadašnji ljudi mijenjali i kakve mi imamo ostatke od te trgovine?

Slaba ispitatost dalmatinske prahistorije onemogućava nam, da u potpunosti rekonstruiramo listu artikala, koje su neolitičari međusobno mijenjali, na ćemo zato nabrojiti ovdje samo onaj materijal, za kojega sigurno znamo, da ga nema u Dalmaciji i da je prema tome mogao tu doći jedino trgovinskom razmjenom.

Najprije ćemo spomenuti *opsidijan*, kojega nalazimo u nekoliko naših lokaliteta iz neolitskog doba. To su: Spilja sv. Nedilje na otoku Hvaru¹, Bitinj kod Šibenika², Ostrovica u sjev. Dalmaciji³, i Smilčić-Barice⁴. Do sada nisu izvršene analize, kojima bi se dokazalo odakle potječe ovaj opsidijan. Mogućnosti su, naime, tri: on je mogao doći ili iz Italije, ili iz Egejskih otoka, ili pak iz Podunavlja, jer ga nigdje bliže Dalmaciji nema. Najvjerojatnije će biti, da je opsidijan pronađen u Dalmaciji talijanskog porijekla, kao i onaj iz nekih lokaliteta iz Istre⁵. Manja je vjerojatnost, da je došao iz Podunavlja, premda ni tu mogućnost ne smijemo a priori odbaciti, jer su sličnosti između Ditinjske kulture i nekih podunavskih neosporne, pa je prema tome izvjesni doticaj između ovih dvaju oblasti svakako postojao. Isto vrijedi i za mogućnost uvoza iz egejskog kruga.

Kako se prenašao opsidijan u to doba, da li kao sirovina ili u obliku gotovih predmeta? Na ovo pitanje možemo sa priličnom sigurnošću odgovoriti, da se on prenašao kao sirovina. To tvrdimo na temelju toga, što je u Ostrovici pronađena oveća jezgra opsidijana, na kojoj se lijepo vidi, kako su se od nje odlamali tanki i oštri nožići. Možemo zato zaključiti, da su neolitičari prenosili opsidijan u velikim, neprerađenim jezgrama i onda iz njih pravili željene predmete na mjestu, gdje su se i upotrebljavali.

O razmjeni dobara u ovo doba imamo osim toga i druge dokaze, među kojima, važno mjesto zauzima *cinober-boja*. Ova boja — ustvari živin sulfat (HgS) — upotrebljavala se za bojenje ili inkrustiranje ornamenata na prahistorijskim vazama. Za razliku od okera, koji je (zemljana) crvenkastosmeđa boja, cinober je svjetlo-intenzivna crvena boja, pa je zbog te svoje živosti vrlo rado upotrebljavana za ornamentiranje posuda, i to samo onih, koje su služile u obredne svrhe, jer je živina para, koja se pri većoj temperaturi razvija iz

cinobarita otrovna, do kojega saznanja su svakako došli i neolitičari, koji su tu boju upotrebljavali.

Kemijskim analizama je ustanovljeno, da se cinobarit kao ukrasna boja upotrebljavala za bojenje posuda u dva lokaliteta u Dalmaciji: u Grapčevoj spilji⁶ i Bitinju kraj Šibenika⁷.

Za nas je naravno najvažnije sada pitanje, odakle su stanovnici Grapčeve spilje i Bitinja dobavljali cinobarit? Poznato je naime, da ga u okolini tih lokaliteta nema, pa su ga zato morali odnekud uvažati. U obzir kao izvori našeg cinobarita dolaze ovi lokaliteti: okolica Stona(?)⁸, Sutomorje u Crnoj Gori⁹ i Idrija u Istri¹⁰. Nema sumnje da je cinobarit upotrebljavan u našim lokalitetima (Grapčevoj spilji i Bitinju, a sigurno i u drugim do sada neistraženim lokalitetima), došao iz ovih izvora. Manje je vjerojatno, — kako to i prof. Korošec pretpostavlja¹¹ — da je došao iz Podunavlja, gdje se također u neolitsko doba eksploatirao. U svakom slučaju su stanovnici naših neolitskih lokaliteta morali ovaj mineral tražiti daleko od svojih naseobina i biti u trgovačkim vezama sa proizvođačima cinobarita. Mišljenja smo — ukoliko je točno, da ga ima u okolici Stona — da su ga dalmatinski neolitičari, naročito nosioci hvarske kulture, — dobavljali upravo tamo, jer je poznato, da su se tragovi hvarske kulture našli u dolini Neretve (Lisičići kod Konjica), što nam dokazuje, da je veza između Hvara i tog dijela dalmatinske obale postojala. Manje je vjerojatno, da su ga dobavljali u Istri, jer do sada nemamo nikakvih elemenata hvarske kulture na tom području. Ipak ne smijemo a priori odbaciti i tu mogućnost, jer izgleda, da su takve veze ipak postojale, kako možemo po nekim indicijama naslutiti. Daljnja istraživanja će svakako rasvijetliti i to pitanje prahistorije istočne jadranske obale.

Nalazi školjke *spondylus gaederupus* (školjkaš kvrgavi kopitnjak) u nekim neolitskim naseljima u Dalmaciji govore nam također o razmjeni dobara u ovo doba, ali se ipak na temelju te činjenice ne mogu više stvarati dalekosežni zaključci otkad se sna da se ova školjka nalazi i u Jadranskom moru i da prema tome nije morala doći iz udaljenih krajeva, kako se jednom mislilo. G. Childe¹² je na pr. znajući za nalaz spondilusa iz Ražanca (sjev. Dalmacija) zaključio, da je on importiran iz Podunavlja, što je svakako pogriješno. Očito je G. Childo došao do ovog krivog zaključka, zato, što nije znao, da spondylusa ima i na Jadranskom moru, a ne samo na Crnom, Mramornom i Egejskom, kako se neko vrijeme mislilo. Do sličnog zaključka je došao i J. G. D. Clark, na temelju iste krive pretpostavke¹³.

¹ BUCCHICH, G. Ricerche preistoriche sull'isola di Lesina. Bull. di arch. e storia dalm. VIII, Split, 1885, prilog, str. 9.

² KOROŠEC, J. Iskapanja u Danilu kraj Šibenika. Ljetopis JAZU, knjiga 60, Zagreb, 1955, str. 196.

³ BATOVIĆ Š., Neolitski tragovi u Sjv. Dalmaciji. Radovi Instituta JAZU u Zadru, knjiga 2, Zagreb, 1955, str. 395.

⁴ BATOVIĆ Š., Smilčić u kameno doba, Zadarska revija, god. VI., br. 1, Zadar, 1957, str. 74.

⁵ BREGANT, T. Trgovina in menjalno gospodarstvo u neolitiku Jugoslavije. Arheološki vestnik, VI/2, Ljubljana, str. 61.

⁶ NOVAK, G. Prehistorijski Hvar, Zagreb, 1955, str. 58 i 293.

⁷ KOROŠEC, J. Nova neolitska kultura na području Dalmacije. Vjesnik za arh. i hist. dalm. LIV, Split, 1952, str. 107.

⁸ NOVAK, G. o. c., str. 293.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ KOROŠEC, J. l. c., str. 114.

¹² CHILDE, G. Danube in Prehistory. Oxford, 1929, str. 71.

¹³ CLARK, J. G. D. L'Europe préhistorique, les fondements de son économie, Paris, 1955, str. 359. Na sl. 132 dao je kartu rasprostranjenosti ove školjke u neolitskim lokalitetima u Evropi.

Noviji nalazi spondylusa u Dalmaciji opovrgli su ovo mišljenje. Do sada znamo za ove lokalitete u Dalmaciji, u kojima je pronađen spondylus: već spomenuti Ražanac u sjev. Dalmaciji¹⁴, Grapčeva spilja na Hvaru¹⁵, Smiljić-Barice kod Zadra¹⁶. Na ovim lokalitetima je jedino u Ražancu pronađen obradjeni spondylus (u obliku narukvice), dok je u ostala dva lokaliteta neobrađen. Ne može biti zato ni govora, da je spondylus donešen iz Podunavlja, jer ga uostalom i danas vrlo lako možemo naći na obalama Jadrana u velikim količinama. Moguće je — kako pretpostavlja prof. Novak — da se on čak i izvezio u Podunavlje¹⁷ i kako možemo uostalom pretpostaviti na temelju sličnosti neolitskog materijala u Dalmaciji (naročito iz Bitinja) sa podunavskim. U svakom slučaju, ako je postojala razmjena spondylusa između Podunavlja i Jadrana, spondylus je svakako išao iz Jadranskog mora u Podunavlje, a nikako ne obratnim pravcem.

Do sada nabrojani artikli razmjene, koje smo našli u Dalmaciji, previše su malobrojni i služili su u svrhu ukrašavanja, osim opsidijana, koji je imao praktičnu namjenu, tako da nam ti artikli služe kao dokaz postojanja razmjene dobara u ovo doba, ali nam oni malo kažu, čime se u to doba stvarno trgovalo. Znajući kako su neolitičari visoko cijenili spondylus, cinober boju i opsidijan, možemo reći, da su ovi artikli služili kao platežno sredstvo za robu. A kakvu su to robu mogli davati naši neolitičari u zamjenu za cinobarit i opsidijan? Sol, kožu, ribu ili nešto drugo? Na to je pitanje danas nemoguće odgovoriti sa sigurnošću. Možda će nam buduća istraživanja — vođena sa savršenijim tehničkim mogućnostima — i to pitanje osvijetliti¹⁸. Nešto o robi, koja se u to vrijeme zamjenjivala, ipak znamo. Tako na pr. možemo sa sigurnošću tvrditi, da su naši neolitičari uvažali razne vrste tvrdog kamenja, koji im je služio za pravljenje sjekira i drugih alatki («sjekire» za obradu zemljišta, i t. d.). To je jadeit, serpentin, nefrit, diorit i druge vrste minerala, kojega ne nalazimo u Dalmaciji. Prof. Novak pretpostavlja, da je taj materijal dovažen iz Italije, s kojom su naši neolitičari — kako pokazuju velike sličnosti naše keramike sa onom iz talijanskih lokaliteta — bili u uskoj i stalnoj vezi¹⁹. Detaljnije analize našeg i talijanskog materijala trebaju još potvrditi ovu hipotezu.

Osim ove trgovine sa dalekim krajevima, postojala je, razumije se i razmjena dobara i između pojedinih naših lokaliteta, naročito onih na otocima i primorju, sa onima u unutrašnjosti. Činjenica da u lokalitetima u Bitinju²⁰ i u Smiljić-Barici, nalazimo morske školjke, koje su služile ne samo kao ukras (spondylus iz Smiljić-Barice), nego i kao hrana govori nam svakako o razvijenoj trgovini između stanovnika ovih lokaliteta i onih u primorju, kojima su za uzvrat sigurno davali stočarske i zemljoradničke proizvode. Nesumnjivo je osim toga, da stanovnici zemljoradničko-stočarskih naselja iz unutrašnjosti nisu sami išli po opsidijan i druge njima potrebne artikle u daleke krajeve, gdje je toga bilo, nego da su tu robu njima dobavljali i isporučivali spretni pomorci-stanovnici otoka i primorja.

A čime su ovi naši najstariji pomorci išli u tako udaljene krajeve, da li su oni poznavali lađe i s njima plovili?

Van svake je sumnje, da su oni kakve-takve lađe poznavali, jer sama činjenica, da ih nalazimo i na najudaljenijim otocima, kao što je Palagruža ili Svetac, jasno nam govori o poznavanju plovnih sredstava u to doba. Prof. Novak čak misli, da je u jednom fragmentu keramike iz Grapčeve spilje pronašao i sliku jedne neolitske lađe²¹. Po mišljenju prof. Novaka slika na tom fragmentu bi trebala predstavljati veliku transportnu lađu sa jedrima, koja je služila dalmatinskim neolitičarima za plovljenje po dalekim morima.

O trgovini u pravom smislu te riječi, ne može, naravno biti ni govora u ovo doba. Zato ne smijemo ni neolitičare — pomorce iz Dalmacije smatrati takvima. Oni su zamjenjivali svoju robu za onu, koju sami nisu imali, a koju su trebali za pravljenje oruđa za rad ili nakita. Oni nisu bili trgovci, koji bi živjeli od trgovine, kao što će to biti njihovi potomci iz metalnoga doba.

Veze naših neolitičara sa Italijom, Grčkom, unutrašnjom Balkana, i t. d. ostavile su na njihovoj materijalnoj kulturi vidnih tragova. Bojena keramika hvarskog tipa, pokazuje sličnosti sa materijalom iz južne Italije, Malte, Grčke, a bitinjski kulturni krug možemo povezati sa Bosnom i Podunavljem, a svakako i sa južnim Mediteranom. Upravo ta sličnost materijalne kulture iz naših lokaliteta sa kulturama okolnih krajeva najrječitiji nam je dokaz žive razmjene do-

bara u ovo doba i navodi nas na zaključak, o mnogo uožj povezanosti kulturnih krugova u neolitiku, nego što se to obično misli.

Koncem neolitika dolazi u Evropu raznim trgovačkim putovima *bakar*. On se proizvodio na Bliskom Istoku (Cipar, Sinaj) a odatle se, naravno u malim količinama, izvezio na sjever u Evropu, gdje ga često nalazimo u čisto neolitskim naseljima. Tako nisu nikakva rijetkost nalazi bakra u neolitskim naseljima u Južnoj Italiji. Iz razumljivih razloga, do bakra su vrlo brzo došli i naši neolitičari, o čemu nam govori nalaz bakrene armile u neolitskom sloju Grapčeve spilje²². Pojava metala prouzrokovala je ubrzo razne promjene u društvenoj strukturi i ekonomici neolitičara i prijelaz iz neolitika u bronzano doba.

U bronzano doba pojavljuje se po prvi put trgovina, kao posebna privredna grana, pa se kao takva ona brzo razvija. Na historijsku pozornicu pojavljuje se novi sloj ljudi — trgovci. Dalmacija — kao što je i razumljivo — nije ostala izvan trgovačkih putova, koji su presjecali Evropu u različitim pravcima i kojima se prenašala roba iz krajeva, gdje je ima u kraj, gdje je nema. Naprotiv mnogi arheolozi pretpostavljaju, da je upravo dalmatinskom, istočnom obalom Jadrana prolazio jantarski put, koji je išao iz sjeverne Evrope u južnu²³. No bez obzira na taj put, koji i nije morao prolaziti baš Dalmacijom, mi imamo podatke, koji nam govore, da je trgovačka aktivnost u ovo doba mnogo porasla u odnosu na neolitik i da je upravo Dalmacija bila ona spona, koja je vezivala južnu i srednju Evropu, kao i Italiju sa unutrašnjom Balkanskog poluotoka. Kao dokaz trgovinskih veza sa egejskim kulturnim krugom služi nam prije svega jedna bakarna šipka u obliku volovske kože («peau de beuf») pronađena u Makarskoj²⁴. Jednom se mislilo, da sve šipke ovakvog oblika potječu iz Cipra, važnog proizvodnog centra bakra. Danas se tako više ne misli, ali se smatra sigurnim, bez obzira na porijeklo samog bakra, da su ga raznašali nosioci mikenske, odnosno kasnije mikenske kulture (t. z. egeokrećeni)²⁵. Ali bakarna šipka u obliku volovske kože bio je ne samo oblik u kojem se bakar prenašao, nego — kako neki pretpostavljaju — služile su takve šipke i kao platežno sredstvo (aes rudae). Prema tome bi šipka iz Makarske bila najstariji sačuvani oblik novca, pronađen na našoj obali.

O vezama sa egejskim kulturnim krugom govori nam i kratki bodež mikenskoga tipa, čija se provenijenca točno nezna, ali koji je svakako pronađen u Dalmaciji²⁶.

Sličnost materijala iz Češke i uopće iz srednje Evrope sa mikenskim, dalo je povoda raznim naučenjacima²⁷, da po-

¹⁴ BULIĆ, Fr. Prehistorijski predmeti našasti u Ražancu, Bull.di arh.e st. Dalm. X, Split, 1887, str. 14. ISTI. Još nešto o prehistorijskim predmetima iz Ražanca. Bull.di arh.e st. dalm. X, Split, 1887, str. 29.

¹⁵ NOVAK, G. Prehistorijski Hvar, Zagreb, 1955, str. 267. T. CCXLVI.

¹⁶ BATOVIĆ Š., Smiljić, str. 74.

¹⁷ NOVAK, G. o. c., str. 57.

¹⁸ Za shvaćanje razmjene dobara u to doba vrlo je poučno ono što R. Thurnwald piše o artiklima i značaju razmjene kod današnjih primitivnih plemena u svojoj knjizi L'Economie primitive, Paris, 1937, str. 323 i dalje.

¹⁹ NOVAK, G. Naše more, Zagreb, 1922, str. 15, 16.

²⁰ KOROŠEC, J. Iskopavanja u Danilu kraj Šibenika. Ljetopis JAZU, knjiga 60, Zagreb, 1955, str. 196.

²¹ NOVAK, G. Najstarija slika lađe u Evropi, nađena na Hvaru, Jugoslavenski mornar, br. 9, Split, 1951, str. 204-205. ISTI, Prehistorijski Hvar, Zagreb, 1955, str. 40-41, Tab. CXCIV.

²² NOVAK, G. Prahistorijski Hvar, Zagreb, 1955, str. 22, 266, sl. 82.

²³ V. šta o tome kaže G. CHILDE, L'Aube de la civilisation europeenne, Paris, 1949, str. 97-98.

²⁴ D'FIMMEN, Die kretisch-mykenische Kultur, Leipzig, und Berlin, 1921, str. 122. Publicirana je u Corpus Numm. 360, sl. 13. Općenito o ovim šipkama v. MOSSO, Le origini della civiltà mediterranea, Milano, 1910, str. 223 i d.

²⁵ CLARK, J. G. D. o. c., str. 383-384.

²⁶ FRANZ, L. Ein mykenische Schwert aus Dalmatien, Vjesnik za arh. i hist. dalm. XLVII-XLVIII, Split, 1924-25, str. 74.

²⁷ CHILDE, G. o. c. str. 48.

stave tvrdnju, po kojoj su Egeokrećani podmirivali — bar djelomično — svoju potražnju za bakrom u srednjoj Evropi. Ta se trgovina — ukoliko je zaista postojala odvijala preko Dalmacije, čiji su otoci i kanali omogućavali sigurnu plovidbu od sjevera prema jugu i obratno. Ali bez obzira na to, da li su Egeokrećani stvarno nabavljali bakar u srednjoj Evropi, ili ne, i da li se ta trgovina odvijala preko Dalmacije, ostaje činjenica, poduprta za sada doduše jedino iznešenim podacima, da su Egeokrećani zakazali u naše krajeve i da je Dalmacijom prolazila trgovina, kojom su stanovnici naših otoka i primorja bili angažirani. Vjerojatno i u Dalmaciji, kao i drugdje u to doba, imamo izdvojeni krug trgovaca-profesionalaca, koji su nastavljali tradicije neolitskog vremena.

Posebno pitanje predstavlja problem t. zv. jantarskog puta, koji je po nekim arheolozima morao Dalmacijom prolaziti već u brončano doba. Po većini arheologa, taj je jantarski put izbijao negdje na ušću rijeke Pada (Po), a dalje je išao morskim putem uz istočnu jadransku obalu do Grčke²⁸. Postoje, međutim, neke činjenice, koje govore protiv ovakvog postavljanja stvari. Tako je na pr. već M. P. Nilsson²⁹ opazio, da se jantar vrlo rijetko nalazi u lokalitetima na otocima istočnog Mediterana, što ne bi smjelo da bude, kad bi jantar stvarno dolazio morskim putem do Grčke, pa je zato Nilsson postavio tvrdnju, da je jantar donešen kopnenim putem. Oni koji pobijaju ovu hipotezu i koji i dalje insistiraju na jadranskom putu, ističu važnu činjenicu, da je u Kakovatosu na Zapadnoj Grčkoj obali pronađena velika količina jantara i da je prema tome jantarski put svakako morao prolaziti Jadranom³⁰. Bilo kako bilo činjenica je, da mi do sada nismo ustanovili jantar ni u jednom lokalitetu iz brončanog doba u Dalmaciji, a isto tako ga nemamo ni u dosada istraženim lokalitetima iz starijeg željeznog doba. S druge strane se jantar našao u velikim količinama u nekim lokalitetima iz brončanog doba u susjednoj talijanskoj obali, pa bismo možda na temelju toga mogli zaključiti, da je jantarski put išao uz zapadnu obalu Jadrana morskim putem, što nije vjerojatno, ili pak kopnenim putem uz zapadnu talijansku obalu, a onda dalje iz južne Italije u susjednu Grčku.

U starije željezno doba trgovina jantarom između sjeverne i južne Evrope i dalje se odvija i izgleda, da su na koncu te periode i Iliri u Dalmaciji sudjelovali u njoj. Iz tog doba (ili možda i iz kasnijeg) pronađen je jantar u ovim lokalitetima: Nin³¹ Asseria (Podgrađe kod Benkovca)³², Zaton³³, Viča Luka³⁴, Novaković³⁵.

Kako bismo mogli rastumačiti tu pojavu, ukoliko buduća istraživanja budu potvrdila tezu, da ni u brončano ni u starije željezno doba nemamo jantara u Dalmaciji? Zašto nije jantarski put prolazio istočnom Jadranskom obalom, kako bi to bilo jedino razumljivo? Možda u tome moramo vidjeti rezultat smetnji, koje su Liburnijski gusari pravili toj trgovini u doba njihove talasokracije na Jadranu?

Na sva ta pitanja će nam odgovoriti buduća istraživanja i novi nalazi, koji će nesumnjivo unijeti više svijetla u ove probleme. Za sada moramo ipak konstatirati, da se izvjesni utjecaji sa sjevera stvarno osjećaju u materijalu iz brončanog i starijeg željeznog doba Dalmacije³⁶, samo što su ti utjecaji mogli doći i posrednim putem preko Italije.

Važno je pitanje dalmatinske prahistorije odakle su dalmatinski Iliri dobavljali bronzu i željezo. Poznato je, da je Dalmacija rudama tih metala vrlo siromašna i da su prema tome oni morali odnekud te sirovine uvoziti. Najvjerojatnije je, da su ih dobavljali iz Bosne, gdje je u to doba cvjetalo rudarstvo i metalurgija³⁷. To možemo zaključiti na temelju velike sličnosti materijala starijeg željeznog doba iz Dalmacije sa onim iz istoga doba iz Bosne, naročito sa materijalom t. zv. Gasinačke kulture, zbog čega mnogi arheolozi dalmatinski hallstatt stavljaju u krug ove kulture. Manje je vjerojatno, da su Iliri u Dalmaciji dobavljali sirovinu (ili gotove predmete) u Italiji, makar da u materijalnoj kulturi dalmatinskih Ilira imamo vrlo mnogo italskih elemenata (mač sa antenama iz Nina, fibule sa piramidalnim spiralnim ukrasom na luku, i t. d.) koji se uostalom mogu (i moraju) tumačiti uskim vezama naše i italske obale u ovo doba.

Ne smijemo međutim, zaboraviti, da su Iliri u Dalmaciji, kao i njihovi prethodnici iz brončanog doba, mogli nešto metala naći i na svom zemljištu (meteoritskog ili organskog porijekla).

Snažni impuls dobiva trgovina između dalmatinskih Ilira i juga pojavom prvih grčkih trgovaca na Jadranu. Grci osnivaju svoje kolonije u našim krajevima tek u IV. stoljeću prije n. e., postoje mnoge indicije, da su oni zalazili ovamo u trgovačke svrhe već u VII. stoljeću (možda i ranije), ali naročito u VI. i V. stoljeću. Čitav niz grčkih izvora direktno ili indirektno govori o Jadranu, a niz arheoloških analiza iz IV. i V. stoljeća govore nam o vrlo živom prometu između naše obale i Grčke prije kolonizatorskog djelovanja Dionizija Starijeg u IV. stoljeću³⁸.

Kao platežno sredstvo u ovo doba služi novac, ali to tek kasnije. U ranije doba su za takve svrhe upotrebljavani komadi metala raznog oblika (aes rudaе). Vjerujemo, da su brončani kolutovi iz Vele Luke služili upravo kao platežno sredstvo³⁹. U takvoj formi se uostalom aes rudaе upotrebljava i drugdje (na pr. kod Egipćana, sve do dolaska Perzijanaca). Ali su ubrzo neka ilirska plemena počela upotrebljavati novac i to najprije grčki, a onda i svoj, kojega su kovali po uzoru na grčki (na pr. Daorsi i dr.). Nisu međutim sva ilirska plemena kovala svoj novac, a niti su sva upotrebljavala grčki. Poznato je na pr., da su susjedna plemena, po svjedočanstvu Polibija⁴⁰ plaćali danak Dalmatima u stoci i žitu, a ne novcem, za kojega Strabo⁴¹ izričito kaže, da ga nisu poznavali. Takav primitivni način plaćanja sačuvalo se, ne samo kod Dalmata, sigurno sve do jače romanizacije naših krajeva.

* * *

Prahistorija Dalmacije nije ni izdaleka tako dobro istražena, da bismo već sada mogli shvatiti njen značaj kao prenosioca kulturnih utjecaja. Svako novo otkriće na ovom teritoriju dokazuje nam, da je upravo istočna obala Jadrana bila ona spona, koja je vezivala razne, često vrlo udaljene kulture i zato, kada jednom bude jasniji razvoj materijalne kulture na ovom području arheolozi će sigurno moći da riješe mnoga pitanja ne samo dalmatinske, nego i balkanske i srednjoevropske prahistorije.

²⁸ V. kartu koju daje CLARK, o. c., str. 388, sl. 142.

²⁹ NILSSON, M. P. The minoan mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion, Lund, 1927; str. 19.

³⁰ O tome opširno i sa iscrpnom bibliografijom govori CLARK, o. c., str. 386-392.

³¹ BRUNELLI, V. Storia di Zara, Venezia, 1913, str. 52. Muzeji i zbirke grada Zadra, Zagreb, 1954, str. 28-29.

³² VALENTI, R. Il museo nazionale di Zara, Roma, 1932, str. 17.

³³ Nalazi se u muzeju u Zadru.

³⁴ Nalazi se u splitskom arh. muzeju.

³⁵ ***, Arheološka otkrića na Braču, Slobodna Dalmacija, 29. II. 1954. godine.

³⁶ RADMILLI, A. M. L'Isola di Lagosta nella preistoria. Nr. unico in memoria del prof. Fer. Malavolti, Modena. 1955. str. 22.

³⁷ Šteta što nisu do sadana izvršene kemijske ili spektralne analize metalnih predmeta pronađenih u Dalmaciji i onih pronađenih u Bosni. Takve bi analize pokazale, da li je metal pronađen u Dalmaciji stvarno uvezen iz Bosne ili nije. Kad budu kod nas takve analize izvršene moći ćemo točno rekonstruirati trgovačke veze i putove između Dalmacije i okolnih krajeva i odgovoriti na čitav niz do sada nerješениh pitanja naše prahistorije.

³⁸ V. detaljno o tome, kao i popis lokaliteta u kojima su pronađeni grčki predmeti kod G. NOVAKA, Prahistorijski Hvar, Zagreb, 1955. str. 3 i d. Tim pitanjem su se bavili i drugi stručnjaci, naročito BEAUMONT, R. L. Greek influence in the Adriatic sea before the fourth century B. C. The Journal of hellenic Studies, vol. LVI, 1936, Part II, str. 174.

³⁹ Nalaze se u splitskom arheološkom muzeju.

⁴⁰ Polibius, XXXII, 18.

⁴¹ Strabo, VII, 5.